

УДК (502/504):[159.9+37+130.2]:[39+796.01]

Федорець В.М. – кандидат медичних наук, доцент, студент спеціальності 101 “Екологія” ступеня вищої освіти “Магістр” КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”.

Клочко О.В. – докторка педагогічних наук, професорка, студентка спеціальності 101 “Екологія” ступеня вищої освіти “Магістр” КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”.

Науковий керівник: **Мудрак О.В.** – доктор сільськогосподарських наук, професор, зав. кафедри екології, природничих та математичних наук КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”.

МЕТОДОЛОГІЧНО-ЦІННІСНА РЕФЛЕКСІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО КОНЦЕПТУ АРЕТЕ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОФІЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СВІДОМОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті розкриваються методологічно-світоглядні, еколого-етичні та ціннісно-сміслові аспекти, а також сутність сформованого концепту «Арете Землі», який спрямований на реалізацію екологізації сучасної людини, культури, педагогіки та освіти. Концепт «Арете Землі» розроблений на основі ідеології сталого розвитку, ідеї А. Гора «Турботи про Землю», методологічно-ціннісної рефлексії українських традицій кордоцентризму та любові і поваги до Землі, давньогрецьких концептів та ідей, які актуалізуються в системі Педагогіки-пайдеї. Репрезентуються візії і спрямування до застосування концепту «Арете Землі» для розвитку здоров'язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти.

Ключові слова: екологізація, Арете Землі, Турбота про Землю, здоров'язберезувальна компетентність, вчитель фізичної культури, сталий розвиток, післядипломна освіта, екологічна антропологія, екологічна культура, екологічна етика

The article reveals the methodological and ideological, ecological and ethical, values and senses aspects, as well as the essence of the concept of "Arete of the Earth", which aims to implement the greening of modern man, culture, pedagogy and education. The concept of "Arete of the Earth" is based on the ideology of sustainable development, the idea of A. Gore "Care for the Earth", methodological and value reflection of Ukrainian traditions of cordocentrism and love and respect for the Earth, ancient Greek concepts and ideas that are relevant in the system of Pedagogy-Paidei. Visions and directions to the application of the concept of "Arete of the Earth" for the development of health-preserving competence of a physical education teacher in the conditions of postgraduate education are represented.

Key words: ecologization, greening, Arete of the Earth, Caring for the Earth, health-preserving competence, physical education teacher, sustainable development, postgraduate education, ecological anthropology, ecological culture, ecological ethics.

*Всі ми діти одного корабля на ім'я Земля,
отже, пересісти з нього просто нікуди...
Антуан де Сент-Екзюпері
Долина, трохи тихої води
та промінь заходу сонця –
найпростіші речі, найпростіші, найдорожчі.
Д. Роскін*

Постановка проблеми. Проблематика трансформації сучасної людини в якій екофільні тенденції свідомості значною мірою визначають її стосунки з

Землею, Світом і з собою в Людину Екофільну є актуальною, перш за все, в етичних, філософських, аксіологічних, аксіологічних, психологічних і антропологічних вимірах. Безумовно, центральним залишається екологічний чи антропоєкологічний аспект таких метаморфоз *Homo Sapiens*, який висловлюється екзистенційним питаннями «Бути?» чи «Чи бути?» або «потонути» в океані відходів разом із «мріями» про біорізноманіття і майбутнє. Відповідно до таких екологічних передумов людина, яка попередньо «полювала» за ресурсами і нераціонально їх використовувала, витрачаючи для цього весь свій інтелектуальний і творчий потенціали, натеper має їх берегти і поважати. Зазначену спрямованість на максимальне і тотальне використання всіх можливих ресурсів Землі ми інтерпретуємо як прояв екофобних тенденцій свідомості [7], які є конкурентними до екофільних [24].

Відповідно, Людина Екофільна має повернути «повагу» до Землі, трансформувавши своє розуміння планети з формату ресурсів в духовно-моральну, етичну, естетичну і, навіть, сакральну категорію взаємозалежного і коеволюційного (за Н. Н. Моїсєвим) [12] буття чи точніше співбуття. В процесі таких якісних і тотальних змін ставлення людини до Землі, а точніше, взаємодії з нею *Homo Sapiens* буде відповідно набувати чи/розкривати в собі нові атрибутивні ознаки, які, перш за все, стосуються її духовного виміру існування – духовних добродіностей.

Що ж класично в душі європейського розуміння людського репрезентує людину гідну, людяну і розкрити в своїй людській природі?! Відповідно до давньогрецьких уявлень, які значною мірою фундують європейську, українську, арабську та, натеper, і світову культури це, перш за все, наявність в людини особливих якостей – духовних арете (*Αρετή* (дав.-грец.) – арете або чесноти добродісність, досконалість, перевага, висока якість, благородство). Актуальним є те, що арете можна розглядати як передумову чи основу певних психологічних, культурних стереотипів, компетентностей. Арете є одними з системних і системоорганізуючих елліністичних концептів [4; 5; 8; 13; 14; 23]. До духовних арете відносяться Нус (розум), розум, милосердя, доброта, людяність, софрасіне (поміркованість). Тілесні арете, представлені тріадою – краса, здоров'я, сила.

Для розуміння людини як істоти цілісної “духовно-тілесної” значимим є поєднання тілесних і духовних арете в одну цілісність, яка представляє собою давньогрецький ідеал – калокагатії (дав.-грец. *καλοκαγαθία*) [5]. Тобто, ми можемо говорити про певну культурно детерміновану і визначену природою людини еталонність арете, і, одночасно, про їх, по суті обов'язкову, необхідність для гармонійного соціального і культурного існування людини. Водночас, безпосередньо в арете, феноменологія Землі не відображена. Ми вважаємо, що вона є наявною в них контекстуально.

Відповідно до зазначених екологічно-ціннісних і антропологічних аспектів проблематики екофільної свідомості, розглянутих в контексті феномену добродійностей (арете), ми актуалізуємо необхідність герменевтично-ціннісного і еколого-ціннісного осмислення арете. Вказана герменевтична рефлексія, яке має бути спрямованою на актуалізацію в арете “нового виміру”, а саме семіотично-символічного і духовного “просторів” для прояву духу і багатомірного “образу” Геї (Землі). Тобто, актуальним є наповнення поняття добродійності (арете) екологічними і екофільними смислами, які відповідно мають розглядатися як антропологічно атрибутивні. Змінюючи, а точніше доповнюючи, арете екологічними смислами, цінностями, ціннісно-смысловими контекстами, інтенціями, образами, ми, таким чином, розширюємо розуміння феноменології *Homo Sapiens* до трансформації її в Людину Екологічну (*Homo Ecologicus*) природа якої має бути екофільною.

В науковій літературі за напрямками екологія, екологічна антропологія, екологічна педагогіка, екологічна психологія вказана проблематика висвітлена недостатньо. На основі осмислення значимості для реалізації цілей сталого розвитку екофільних трансформацій людини, спрямованих на розвиток екологічної свідомості, ми актуалізуємо проблему герменевтично-ціннісного, еколого-ціннісного і морально-етичного осмислення феномену людських арете як атрибутивних людських якостей з наступним формуванням в них екологічно орієнтованих змістовних, ціннісно-смыслових і естетикоетичних вимірів. Актуальним аспектом зазначеної проблематики є застосування екологічно орієнтованих інтерпретацій арете та стратегій і практик їх розвитку в умовах післядипломної освіти в процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників для екологізації, професіоналізації, аксіологізації, естетизації, етизації, гуманізації освітнього процесу та компетентностей зокрема здоров'язбережувальної.

Мета статті - на основі еколого-ціннісної і герменевтично-ціннісної рефлексії феномену людських арете (добродійностей) концептуалізувати в них екологічно орієнтовані цінності, змісти, смисли, естетику і етику сформувавши відповідні концепти та представити візії до їх застосування для екологізації освітнього процесу і компетентностей.

Матеріали й методи досліджень. В дослідженні були застосовані: екологічний, еколого-антропологічний [24], культурологічний, антропологічний, педагогічний, естетичний, аксіологічний, екзистенційний, системний, цільовий, психологічний (архетипічна психологія, екзистенційна психологія) [18; 19], історичний, геопсихологічний (А. Міндел) підходи. Використані: методологічний потенціал Концепції “Нової української школи”, а також ідеї розроблені в системі давньогрецької духовно-освітньої системи

пайдеї (дав.-грец. παιδεία) [1; 4-5; 9; 15] та представлене їх сучасне розуміння розкриті з допомогою “Педагогіки-пайдеї” [11; 12].

Застосовувався методологічний апарат: екзистенційної педагогіки (О. Більнов, В. Сухомлинський), екзистенційної психології (Л. Бінсвагер), архетипічної педагогіки [16; 22] і філософії; антропології – педагогічної, екологічної [21], соціальної, історичної, психологічної; філософії кордоцентризму.

Використані концепти: сталого розвитку (анг. *sustainable development*) [3; 6; 17], “Турботи про Землю” (А. Гора) [20]; екологізації [24]; ноосфери (В. Вернадського, П. Тейяр де Шардена); антропокосмізму [2]; “Геї” (Дж. Лаврок); агате (дав. грец. ἀγαθόν – благо) [5; 10; 15]; арете (дав.-грец. ἀρετή – добродійність, переваги) [4;-5; 8; 13-14; 23]; гібрису (дав.-грец. ὕβρις – гордіня, виклик, зухвалість); дотримання у всьому міри (дав.-грец. σύμμετρον, μέτριον); рівноваги сил (дав.-грец. ἰσονομία); гармонії (дав.-грец. Ἄρμονία); фронеісису (дав.-грец. φρόνησις – практична мудрість); софросіне (поміркованості, чистого розуму) (дав.-грец. σωφροσύνη); калокагатії (дав.-грец. καλοκαγαθία); природи людини (дав.-грец. φύσις τοῦ ἀνθρώπου) [5].

Результати дослідження. В контексті інтегративного розгляду екологічної і здоров’язбережувальної проблематики репрезентативною є її актуалізація в контексті фізичної культури і спорту. В фізичній культурі і спорті в повній мірі, виразно, яскраво розкривається людська природа як тілесна так і духовна. Важливим є те, що фізична культура і спорт реалізуються із «включенням» в діяльність просторів Землі, ландшафтів. Спорт і рухова активність є способом як самовдосконалення і самопізнання людини так і шляхом «відкрити» для себе красу ландшафту, зрозуміти сутність Геї (Землі). В руховій активності особливо в станах напруження і піднесення розкривається духовна і фізична людська сутність.

Розглядаючи природу людини в її атрибутивних проявах та у вимірах духу і тіла, ми звертаємося, перш за все, до розгляду і рецепції давньогрецької концепції арете [4-5; 8; 13-14; 23]. Виділяють тілесні арете [5], представлені здоров’ям, силою, красою. Не менш актуальним, як для екологізації, так і для розвитку здоров’язбережувальної компетентності є розкриття духовних арете – доброта, милосердя, співчутливість, розум (дав.-грец. Νοῦς – Нус, розум), софрасіне (дав.-грец. σωφροσύνη – поміркованість, гармонійність) [5]. Як і в давні часи ми артикулюємо необхідність спрямування здоров’язбережувальної компетентності та фізкультурно-оздоровчих технологій не тільки на формування певних фізичних якостей і рухових компетентностей, але, перш за все, на розвиток тілесних і духовних арете. При цьому уточнюємо важливість розвитку в арете екофільних конотацій чи вимірів. Відповідно до вказаних екофільних спрямувань в “змістовно-ціннісно-сміслові виміри” арете

пропонується привнести смисли і цінності збереження Землі, включаючи “Турботу про Землю” [20]. Вказані “екологічні” метаморфози арете є, перш за все, актуальними для екофільних “трансформацій” вчителя, педагогіки і освіти, що відповідає “екофільному духу” Концепції “Нової української школи” в системі ключових компетентностей, якої, як системоорганізуюча, виділена “Екологічна компетентність”. Вказані в освітніх практиках ідеї і екофільні спрямування ми актуалізуємо в процесі розвитку здоров’язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти.

Відповідно, здоров’язбережувальну компетентність вчителя фізичної культури, як і високий рівень професійної підготовки, ми розглядаємо як “професійне арете”. В епоху постмодерну компетентність та професіоналізм, по суті, стали системоорганізуючими соціокультурними чинниками чи “основними” арете, витіснивши інші. Відповідно до “компетентнісних” “трансформацій” сучасності актуальним є зв’язок тілесних і духовних арете з іміджем людини, екзистенційним виміром, з соціальною адаптацією, включеністю в суспільство і професію, а також з особистісним розвитком, актуалізацією та самореалізацією.

В попередню індустріальну епоху фізична підготовка спрямовувалася на формування певних якостей (переважно сили, витривалості, швидкості тощо) як виокремлених функцій, які можуть бути ефективно використані для війни та виробництва. Згадаємо радянську редуційну “функціонально-мілітарно” орієнтовану систему ГТО (“Готовий до праці і оборони”). Про редуційні в своїй сутності і функціонально орієнтовані “моделі” людини (“людина-функція”) в епоху модерну говорить філософ-екзистенціаліст і драматург Габріель Марсель. Зрозуміло, що такий “військово-індустріальний” підхід, смисловим контекстом якого була екофобія [7], ігнорував проблему екофільності, екзистенційного, духовного та психологічного здоров’я і знецінював можливостей вибору, тощо. Екофобність мілітарних цивілізацій замовлення, перш за все, їх “військовим прагматизмом”. Війна чи підготовка до неї “все” включаючи Землю і людину трансформує в ресурс необхідний для її ведення і для виживання. В свідомості людей мілітарного суспільства гармонійний, вишуканий, естетизований Космос “звужується” і спрощується до поля бою і “поля ресурсів”. Гармонія, краса, баланс, проблема людини як істоти багатомірної і вільною, а також проблема людського буття, а тим більше Земля осмислена як неповторний Космос розглядаються спрощено як середовище і “поле ресурсів”. Тобто перед грізним ликом Війни і внаслідок наявної загрози смерті проблема людини та екологічні, антропокосмічні питання “розчиняються” (дезактуалізуються і десемантизуються) в тотальності загрози. По суті вказаний “нігілістично-функціональний” підхід і традиція контекстуально та наскрізно розвивали екофобну свідомість, що апріорі

включало ігнорування як природи людини (дав.-грец. φύσις τοῦ ἀνθρώπου) [5], так і природи в цілому. Це був прояв «екофобного гібрису» (гібрис – гординя, нахабство) індустріальної цивілізації, який проявлявся у виклику природі людини, природі, землі, культур, і який реалізувався через системне та тотальне знецінення світу і людини через ідею «безмежних здобутків», промислового і аграрного зростання, тощо.

Вказаній індустріальній епосі з її знеціненням і руйнуванням Землі відповідає фізична підготовка на основі ідей і досвідів сили, натиску, грубості, антиестетизму, агресії, нігілізму. Тобто, закладалася «фізкультурна основа» для розвитку «людини-солдата», спрямованого проти природи людини (дав.-грец. φύσις τοῦ ἀνθρώπου), і для формування «людини-майстра» – руйнівника природи і Землі. При цьому ігнорувалися і десемантизувалися, перш за все, духовні арете (розум, доброта, поміркованість, гармонійність, милосердя), а з тілесних (здоров'я, сила, краса), – актуальною була сила (фізичні якості). Нова українська школа, як і в цілому сучасна українська освіта, тотально змінила вектор впливу. Відповідно екологізована, естетизована і інтелектуалізована фізична культура закладає основи розвитку людини-творця, гармонійної людини (вільної незалежної особистості), толерантної людини, екофільно орієнтованої людини.

Натепер, враховуючи екоцентричні і людиномірні трансформації української соціокультурної сфери, включаючи тенденції Концепції «Нової української школи» та методологічний потенціал ідей «Революційного гуманізму» (А. Печчеї), можна говорити про те, що актуальним є розвиток фізичних якостей людини і рухових компетентностей та досвідів, які сукупно беруть участь у формуванні не тільки сили чи витривалості, але, перш за все, краси, здоров'я, іміджу, інтелекту, професійної і соціальної та екологічної адаптації, а також приносять людині радість і щастя. Краса, здоров'я, життя, щастя є екзистенційними цінностями, при осмисленні яких людина свідомо чи неусвідомлено включає в своє буття актуальний «фон» – Землю. Тому актуалізація екзистенційного і екологічного вимірів, як в системі здоров'язбережувальної компетентності, так і при реалізації фізкультурно-оздоровчих технологій, є шляхом «повернення» людини не тільки до себе, але й до планети Земля. В такому випадку Земля має стати для особи «живим простором» і частиною життя, «включившись» в екзистенціальний просторовості, а не бути «нейтральним» «середовищем».

Елогічно-ціннісно і методологічно орієнтовано осмислюючи ідеологію сталого розвитку, екофільні ідеї, наявні в концепті «Турботи про Землю» (А. Гора), а також рецептуючи ціннісно-смісловий та етичний потенціал суми давньогрецьких концепцій – агате (дав. грец. αγαθόν – благо) [5], арете (дав.-грец. ἀρετή – добродієність, переваги) [4; 5; 8; 13; 14; 23], дотримання у всьому

міри (дав.-грец. σύμμετρον, μέτριον), рівноваги сил (дав.-грец. ἰσονομία); гармонії (дав.-грец. Ἄρμονία); фронезису (дав.-грец. φρόνησις – практична мудрість за Арістотелем); софросіне (дав.-грец. σωφροσύνη – поміркованість, здоровий глузд, чистий розум) [5]; калокагатії (дав.-грец. καλοκαγαθία – гармонії душевних і тілесних арете); екофільну сутність природи людини (дав.-грец. φύσις τοῦ ἀνθρώπου) та, застосувавши теорію самодетермінації Діссі-Раєна [19], ми формуємо концепт «*Арете Землі*» («Доброчинність Землі»). Вказаний концепт – «Арете Землі», – в змістовно-смысловому аспекті і в плані реалізації включає в себе: «Турботу про Землю» [20]; любов до Землі; вміння милуватися пейзажами Землі і її «речами», рослинами, тваринами; відповідальність за Землю; повагу до Землі; страх перед можливим нанесенням шкоди Землі та інші екофільні якості, установки та інтенції. Концепт «Арете Землі» відображає високу добродетель людини, яка проявляється в відповідальному, турботливому, доброму і сердечному ставленні до Землі. Цей концепт відрізняється від платонівської ідеї «Арете землі» в якій розкривається якість і цінність (включаючи, перш за все, господарську) самої землі.

Завершуючи розгляд даної етико-антропологічної і еколого-етичної проблематики, ми згадуємо слова Ф. М. Достоєвського «Дотик до природи є останнє слово будь-якого прогресу, науки, розуму, здорового глузду, смаку та відмінної манери», в яких розкривається як повсякденність так метафізика і антропокосмізм [2] взаємодії антропного та земного.

Висновки. Для розвитку нової екологічної людини (*Homo Ecologicus*) свідомість якої апріорі має мати виразні екофільні тенденції, а також для формування екофільного спрямування культури, включаючи професійну, пропонуємо актуалізувати розроблений нами концепт «Арете Землі». Сутністю вказаної концепції є розгляд доброго, турботливого, бережливого, суб'єктного та екофільно орієнтованого ставлення людини до Землі як особливої екофільної добродетелі арете (дав.-грец. ἀρετή), яка представляє атрибутивну якість людини, що перманентно і контекстуально існує в її природі. Вказаний концепт «Арете Землі» сформований на основі ідеології сталого розвитку, концепції А. Гора «Турботи про Землю», методологічно-ціннісної рефлексії українських традицій кордоцентризму любові і поваги до Землі, теорії самодетермінації Діссі-Раєна, давньогрецьких концептів та ідей і духу педагогіки-пайдеї. Відповідно до наскрізних і системних ідей та спрямувань екологізації освіти, визначених концепцією сталого розвитку, удосконалення здоров'я-збережувальної компетентності вчителя фізичної культури доцільно проводити з актуалізацією в освітньому процесі концепту «Арете Землі», а також застосовувати вказану концепцію у фізкультурно-оздоровчих технологіях і практиках. Концепція «Арете Землі» є екоетично та екоцінісно орієнтованою і, відповідно, представляє передумову розвитку екофільних тенденцій, як

культури (включаючи професійну педагогічну), так і свідомості включаючи інтенції, цілепокладання (як складова метакогнітивних стратегій особистості), цінностей і смислів. «Арете Землі» ми представляємо як антропогеографічний шлях (використовуючи метафору «антропогеографії» Фрідріха Ратцеля) та як антропокосмічну і метафізичну стратегію етично, антропологічно, гуманістично і екзистенційно спрямованої екологізації, метою якої є гармонізація стосунків в системі «Людина-Земля» і, відповідно, на реалізацію цілей сталого розвитку та збереження Землі.

Використані джерела

1. Дорофеев Д.Ю. Пайдейя как медицина, антропология и эстетика самообразования (платон, ницше, фуко). *Универсум Платоновской мысли: "Пайдейя, государство, человек: антропология в Платоновской традиции"*. 2019. С. 185-195.
2. Дорошин Б.А. Мифологический антропокосмизм как основание экологического сознания. Сборники конференций НИЦ Социосфера. Vedeckovydavatelstkesentrum Sociosfera-CZ sro, 2016. p. 10-15.
3. Захарченко О.В. Наукові основи сталого розвитку. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. № 21. 4. 2015. С. 53-59.
4. Зудилина Н.В. Учение Платона об арете-эйдосе как источник смыслов “являющийся чем-либо по существу”, “действительный” понятия “виртуальный”. *Вестник Московского университета. Серия 7: Философия*. №4, 2021. С. 41-52.
5. Йегер В. *Пайдейя. Воспитание античного грека*. Т. 2. / пер. с нем. М. Н. Ботвинника. Москва : Греко-латин. кабинет Ю. А. Шичалина, 1997. 336 с.
6. Іващенко О.А. *Концепція сталості у фокусі цілей сталого розвитку*. PhD Thesis. “Інформаційно-аналітичне агентство”. 2019.
7. Ключко О.В., Федорець В.М., Ключко В.І. Цифрове імітаційне моделювання екологічної свідомості студентів на основі аналізу ризиків прояву екофобних тенденцій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць*. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», Вип. 60, 2021. С. 232-347. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-1-465>.
8. Кремер Г.И. *Арете по Платону и Аристотелю* / Перевод с немецкого ДВ Складнева. СПб.: ИМХО-ПРЕСС. 2014.
9. Кукина Е.А. «Пайдейя»: сущность и значение в историческом и современном понимании. *Гуманитарные и социальные науки*, Т. 5. 2009.
10. Матвиенко Т.Н. Идеино-теоретическая сущность педагогической концепции поля Мишеля Фуко. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, Т. 58, №. 4, 2011.
11. Матвиенко Т.Н. Концепция «образования-пайдейи» Поля Мишеля Фуко. *Психолого-педагогический поиск*. 2012. С. 174.
12. Моисеев Н.Н. Коэволюция природы и общества. *Экология и жизнь*. №5-8. 1997.

13. Мочалова И.Н. Сократ, Антисфен и Исократ о природе аρετε, или можно ли научить добродетели? *XI Международная конференция "Теоретическая и прикладная этика: Традиции и перспективы – 2019. К грядущему цифровому обществу. Опыт этического прогнозирования (100 лет со дня рождения Д. Белла – 1919-2019)"*, 2019. С. 66-67.

14. Тарасова Л.В. От аρετη к παιδεία: сакральные аспекты воспитания гражданина в древней Греции. *Технологос*. № 1, 2017. №1.

15. Федорець В.М., Клочко О.В., Браніцька Т.Р. Використання концепту “Теллус-антропоної конвергенції” для удосконалення здоров’язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури: методологічно-ціннісний аспект. “*VinSmartEco*” / За наук. редак. Мудрака О.В. Збірник матер. II Міжнародної науково-практичної конференції (16-18 травня 2021 р., м. Вінниця, Україна). Вінниця: КВНЗ “Вінницька академія безперервної освіти”. 2021. С. 78-83.

16. Федорець В.М. Теоретичні передумови використання архетипічної психології для вдосконалення здоров’язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури. *Теоретичні передумови використання архетипної психології. Вісник післядипломної освіти*, 12 (25), 2014. С. 128-152.

17. Шпортко А.М., Кірейцева Г.В. Становлення концепції сталого розвитку. 2014. [Електронний ресурс]. [Дата звернення 25.11.2021]. URL-адреса: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/1532>.

18. Юнг К.Г., Нойманн Э. *Психоанализ и искусство* / пер. с англ. Москва: REFL-book, 1996. 304 с.

19. Deci E.L., Ryan R.M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health. *Canadian Psychology*. 2008b. Vol. 49. P. 182–185.

20. Gore A.I. *Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit*, New foreword, Rodale, Inc., paperback, 2006. 408 p.

21. Kottak C. P. The new ecological anthropology. *American Anthropologist*, 101(1), 1999. P. 23-35. DOI: <https://doi.org/10.1525/aa.1999.101.1.23>.

22. Mayes C., Persing S., Schumacher C. (eds.) *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues, and Projects*. Rowman & Littlefield Publishers, 2021.

23. Miller S. G. *Arete*. University of California Press, 2012.

24. Yevtuch M.B., Fedorets V.M., Klochko O.V., Kravets N.P., Branitska T.R. Ecological and axiological reflection of the concept of sustainable development as a basis for the health-preserving competence of a physical education teacher. *Second international conference on history, theory and methodology of learning (ICHTML 2021) 12 - 14 May, 2021 / Kryvyi Rih, Ukraine (SHS Web Conf.)*, 104, 02008, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110402008>.